

„Ott vannak, csak nem látszanak.”¹

Elhallgatásalakzatok Bodor Ádám prózájában

„[...] amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell [...]: ezt kizárólag a filozófus vallhatja, az író, az irodalom, a művészet soha. [...] A költészet és az irodalom pontosan ezen a határon kezd működni. [...] Egy igazi írónak nem az a témája, amiről beszélni lehet, hanem amiről nem lehet.”

(Mészöly Miklós: Párbeszédkísérlet²)

Bodor Ádám prózauniverzumának egyik szövegformáló komponense az elhallgatás alakzatának következetes megjelenése. A ki nem mondás, az elhallgatás helyén „megszólaló” szövegdarabok réseiben a rejtély, az elrejtettség, a titokzatosság, a megmutathatatlanosság vagy az elutasítás „láthatóvá” válása lehet az olvasói keresés tétje. Az elhallgatás is csak a kimondás révén válik érzékelhetővé a megmutatkozás mögöttiségének tartományaiban.

A kihagyott, elrejtett, elhallgatott dolgok „ott vannak, csak nem látszanak”. Ezt az elrejtettséget próbálja felszínre hozni, érzékelhetővé, láthatóvá tenni az értelmező, a benne foglalt kudarc lehetőségével is. A keresés a túlzott szándékoltságú kutatás kudarcát is magában foglalja: „Amit túlzott szándékoltsággal keresünk, azt nem érzük el, a felismerések és értékek ezzel szemben megjutalmazták azt, aki elmélkedő életében képes volt feltárni azok spontaneitását.”³

Maurice Merleau-Ponty *A közvetett nyelv és a csend hangjai* című tanulmánya alapján (is) elmondható, hogy a nyelv és a jelentés nem esik egybe,

¹ Bodor Ádám: *Tanyai lány*. In: *Plusz-mínusz egy nap. Novellák, karcolatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 38.

² Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Kérdező: Szigeti László. Kalligram, Pozsony, 1999. 182.

³ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. Ford. Szávai Dorottya. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomén, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 177.

mivel a nyelvben teremtődő jelentés a nyelv antropomorfizált arca, rétege. „Létezik a nyelv homálya: sehol nem ér véget, hogy tiszta jelentésnek hagyjon helyet, semmi nyelven kívüli nem korlátozhatja, a jelentés pedig csupán a szavakba kódolva jelenik meg benne.”⁴ Vagyis a jelentéssel bíró nyelv nem fedí le a nyelv egészét. „A jel hiánya adott esetben jellé válhat, a kifejezőerő pedig nem a diskurzus egy elemének hozzáigazítása a jelentés minden egyes eleméhez, hanem a nyelv olyan művelete a nyelven, amely hirtelen elmozdul saját jelentése felé. [...] *A nyelv kérlelhetetlenül szól, amikor lemond magának a dolognak a megnevezéséről.*”⁵ (Kiemelés B. É.) Amikor elhallgatást érzékelünk, a jel hiányát, akkor szól a nyelv a maga megfoghatatlan konkretizálhatatlanságában, s amint jelentést tulajdonítunk az elhallgatásban megszólaló nyelvnek, antropomorfizáljuk. Ugyanakkor ezt – éppen azért, mert a nyelv szól – sohasem lehet teljes mértékben jelentéssé stabilizálni, konkretizálni. A Bodor-próza nyelve értelmezhetőségének nehézsége éppen ebből fakad, a nyomokat érzékeljük – Merleau-Pontyval szólva: – a csend hangjait, és ezeknek egyértelmű jelentésekbe való átfordításának kudarcát. „Márpedig ha kiverjük a fejünkől az *eredeti szöveg* gondolatát, melynek nyelvünk a fordítása, avagy kódolt változata volna, beláthatjuk, hogy a *teljes* kifejezhetőség gondolata nonszensz, hogy minden nyelv közvetett vagy utalásszerű, vagy ha úgy tetszik, néma csend.”⁶ (Kiemelés az eredetiben.)

Egy-egy általunk a szövegnek tulajdonított jelentés nem a szavakban, hanem „a szavak között van, az általuk körülhatárolt térben, időben és jelentés-összefüggésben, ahogy a moziban a mozgás az egymást követő mozdulatlan képek között jön létre.”⁷ – mondja Merleau-Ponty. Az elhallgatás a filmkockák közötti szünetekhez, résekhez, hézagokhoz hasonlítható. Bodor Ádám prózaanyaga is ehhez hasonló: a filmkockák közötti szünetekben képződött elhallgatáshoz, csendhez. Hasonló a szobrász által megformázott, minuciózisan csiszolt darabhoz, a próza képszerűsége a festmény vagy a fénykép képiségét idézi, a filmszerű vágások pontossága pedig a végső letisztítást eredményezi. A társművészetekhez (is) közelálló bodori prózában következetesen megjelenő elhallgatások viszont a nyelv médiumában történő teremtődés problematikusságát jelzik.

Ahogy valami a megnevezés, névadás által válik létezővé, valaminek a következetes elhallgatása annak elutasítását, „nem-létezőnek” nyilvání-

⁴ I. m. 144.

⁵ I. m. 145–146.

⁶ I. m. 145.

⁷ I. m. 172.

tását jelenti. Másfelől az elhallgatás a nyelvben nyomszerűen működik, ott *van* a ki nem mondottak nyoma. Ezt a ki-nem-mondottságot érzékeljük az olvasásban, ezért az elhallgatás nem csupán megszüntetés, hanem teremtés, tételezés is. A moralitás-síkok elcsúszása azt vonja maga után, hogy nem lehet „ugyanúgy” megszólalni, az etika ellehetetlenítődött, mindennek elutasítása a róla való beszéd negációját és negligálását eredményezi. Az elhallgatás a hazugság elutasítása is, az élet- és rendszerhazugságok, álságok, színjátékok módszeres és következetes kerülése. Bodor Ádám prózája azt jelzi, hogy abban a világban, ahol az emberek közötti összeszétcsúszott viszonyok ellehetetlenültek, kikezdetlenül eltávolodik a moralitás kérdése, következésképp a tematizálása is megkérdőjeleződik. „A hallgatás korántsem azt jelenti, hogy néma valaki, hanem hogy nem hajlandó beszélni, tehát mégiscsak beszél.”⁸

Ezért az elbeszélés lehetetlensége az *el*-beszélés, kikerülés által mutatkozik meg, a kimondás el-különböződése, a verbalitás hiteltelensége prezentálódik a Bodor-prózában. A hamis, hazug rétegek elutasítása, ezekről való „nem-beszélés” csak a hallgatás révén valósul meg, ugyanakkor az elhallgatás érzékelteti, hogy léteznek ezek a rétegek.

„A csend az, amikor semmi nem hangzik (vagy még nem hangzik) – a hallgatás az, amikor senki nem beszél (vagy valaki – személy – nem beszél). Hallgatás csak az emberi világban (és csak ember számára) lehetséges.”⁹ – írja Mihail Bahtyin. A csend a nyelv csendje, ami kívül marad az emberin. A csend megfoghatatlan, dezanropomorf, tőlünk független entitás, antropomorfizálásával válik megfoghatóvá, hallgatássá, elhallgatássá.

„Hajthatatlan szigora: a csend beiktatásával írni.”¹⁰ Pozsvai Györgyi Bodor-monográfiájának könyvborítójára is kiemelt mondata a Bodor által teremtett „szöveguniverzum” értelmezésének alaptételévé vált: a csend, a magány az író létérzékelése is. A Bodor-epika feszültségének egyik forrása a csend ürességének megmutatása. Az elhallgatást követő szünetben, a megszakítás után közös gondolati síkra terelődhet a megszólaló és a hallgató. A valakivel való együtt-hallgatás olykor kifejezőbb, mélyebb megértést hozhat létre, mint a nyílt diskurzus.

⁸ Jean Paul Sartre: *Mi az irodalom?* Ford. Vigh Árpád. Gondolat, Budapest, 1969. 44.

⁹ Mihail Bahtyin: *Beszédelméleti jegyzetek*. In: uő: *A beszéd és a valóság*. Ford. Orosz István. Madách, Bratislava, 1986. 519.

54 ¹⁰ Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998. 12.

A szavak, mondatok közötti csendben történik valami, a hézagban¹¹, a résben van az, ami elmondhatatlansága révén megjelenik, megmutatkozik, a csend hallhatóvá válik.¹² A megszakítás nem hátráltatja a kommunikációt, hanem éppen az, ami lehetővé teszi a diskurzust, a dialógust, „a diszkontinuitás biztosítja az egyetértés kontinuitását”¹³ – írja Maurice Blanchot a megszakítás szerepéről. A beszéd a csendzóna nélkül nem létezhetne, nincs megszólalás megszakítás nélkül. A diskurzus létrehozásának feltétele a szekvenciális tagolás. A pauza, a szünet teszi lehetővé a beszélgetést¹⁴, a megszakítás a váltást. „Megszakad, hogy meghallgattassék, meghallgattatik, hogy szóljon.”¹⁵ – mondja Maurice Blanchot. Az – idegenségre, a végtelenséget jelölő hiátusra felelő – megszakítás bevezeti a várakozást, amely a két beszélő távolságát méri fel: a csökkenthető vagy csökkenthetetlen távolságot. A megszakítás révén a dis(z)kurzus dialógussá, azaz disz-kurzussá válik, amely által létrejöhet a kommunikáció. „A beszéd hatalma megszakad, és a megszakítás oly szerepet játszik, amely alárendeltnek tűnik, pontosabban az alárendelt váltakozás szerepének, ám ez a szerep oly rejtélyes, hogy magának a nyelv titkának a hordozójaként jelenhet meg: a mondatok közötti szünetként, az egyik beszélő szüneteként a másikkal szemben, és figyelmes szünetként, az egyetértés szüneteként, amely megkétszerezi a kifejezés hatalmát.”¹⁶

Az elhallgat(tat)ottak megszólalása

A hallgatás helyén az elhallgatott/elhallgattatott szólal meg, válik jelenlevővé.

Valami megmagyarázhatatlan, kiismerhetetlen, de rendszert alkotó *elhallgatott rend* működik a szövegvilágokban, a Bodor-prózát benépesítő emberek paradox módon otthonosan érzik magukat a körzeti rendben, a túlélésre rendezkedtek be, bizonyos kódok mentén igyekeznek kiismerni a világ

¹¹ Vö.: Csiki László: *Két mondat között a hézag. (Bodor Ádám hatvan)*. Élet és Irodalom, 1996/8. 9.

¹² Vö.: Wolfgang Iser üres helyekről írott recepcióesztétikai szempontú elméletében írja, hogy egy szöveg üres helyei az értelmezésben jelentéshordozókká változhatnak. Lásd: Wolfgang Iser: *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv* I. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 241–264.

¹³ Maurice Blanchot: *A megszakítás*. In: Atheneum. Más(ik) – lét(e). 1995. 4. füzet. II. kötet. 134.

¹⁴ Vö.: „Ha valaki megállás nélkül beszél, a végén kényszerzubbonyba kerül.” I. m. 133.

¹⁵ I. m. 135.

¹⁶ I. m. 133.

rendjét. Elmondással és ellentmondással küzdő, töredékes a megszólalásuk, mert a térvilág is, amiben mozognak, és amivel kölcsönösen meghatározzák egymást, ellentmondásokkal, törésekkel/töredékességgel terhelt.

A Bodor-prózában megjelenő emberek közötti kommunikáció minimális, redukált, az információ – amelynek emberek fölötti/mögötti áramlása behatárolhatatlan – viszont határtalan, terjedése leszűkíthetetlen, ezért uralkodhat a „mindenki mindent tud” elve.

A Bodor-prózában megszólalók, az érzékelhető hierarchia különböző fokain elhelyezkedő egyének, csoportok közötti diskurzus a hatalom által diktált feltételek között zajlik: a hatalom által meghatározott emberek a rend részeseivé, s ezáltal a rendszer nyelvének használóivá váltak. „A hatalom ugyanezen a nyelven szólal meg, megszólíthatósága éppen ebből fakad: nem kisajátítja a kódot, hanem használja. A hatalom nyelvbe férkőzése ezáltal lesz teljes: ha valaki megszólal, kénytelen lesz úgy beszélni, mint az erőszak képviselője.”¹⁷ – írja Szilágyi Márton.¹⁸ A nyelv nélküli, nyelvtelen, marginalizált, periférikus, de mégis a centrumhoz tartozó emberek csak a hatalom által uralt és diktált szikár, bürokratikus, álságos, formalizált, közhelyekkel tűzdelt nyelvének képesek megszólalni. Am ez a nyelvhasználat olykor átcsap ironikus megszólalásba, vagy a megszólalás megtagadásába, ami jelzi, hogy a hatalmi diskurzus sem képes teljes ellenőrzöttség alatt tartani a körzeti világot. Van valamiféle kölcsönös egymásrautaltság a hatalmi rendszer és kiszolgálói között, hiszen a hatalmi diskurzus nem lenne érvényes a neki kiszolgáltattott (és az őt kiszolgáló) réteg léte nélkül. A sinistrai világban élő emberek részesei a hatalom által diktált rendnek, az elnyomottságban és kiszolgáltatottságban teljesen és öntudatlanul alávetik magukat, a beilleszkedésük együttműködést feltételez, részét képezik a rendszernek. Ők is generálják a leképződött világot, amely nélkülük nem jöhetett volna létre. Ez a kölcsönösségi reláció nem egy adott, rögzíthető időpontban, hanem képlékeny és hosszas, szivárgásos, az emberekbe való „beleivódás” révén jött létre.

¹⁷ Szilágyi Márton: *A tárnicsgyökér fanyar illata. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Tiszatáj, 1993/2. 82–86.

¹⁸ (A hierarchia nyelvhasználata szempontjából érdemes összehasonlítani a *Sinistra körzet* román nyelvű fordítását az eredeti magyar nyelvű szöveggel. Marius Tabacu fordításában precízen érzékelt a magázódás-tegeződés viszonyának ebbéli megnyilvánulását, ugyanis a román nyelvben a többféle magázó-nyelvforma léteből adódóan nyilvánvalóvá válik a diskurzusban a társadalmi hierarchia különböző szintjein álló személyek közötti viszony. Lásd: Ádám Bodor: *Zona Sinistra. Capitolele unui roman*. Traducere din maghiară de Marius Tabacu. Koinónia, Cluj-Napoca, 2005., illetve Humanitas, București, 2010.)

A beszédre, a megszólalásra való képtelenség általában az alá-fölérendelt viszonyok létét feltételezi. Az alárendelt egyén – perifériára való kiszorultsága révén is – nem képes a megszólalásra, önmaga irányítására, bármiféle ellenállás kinyilvánítására, alárendeltjévé válik a Másiknak. A megszólalás elhárítását választók időélménye, időérzékelése, a szövegekben megjelenő atemporalitás, az állandó, meg nem szűnő, a múlt törlését is célul kitűző konstans jelen a felejtés stratégiáját mozgósítja: „a felejtésről mint menekülésről van szó és az őszintétlenség kifejeződéséről, elhárító stratégiáról”.¹⁹ Erre utalhat Andrej Bodor Sinistra körzetbe érkezése utáni idővesztés élménye: „attól fogva sokáig nem tudtam, hétfő van-e, szerda avagy szombat. Az idő múlását a Dobrin oldalában a hófoltok alakváltozásai jelezték.” (Sinistra 21.)²⁰, valamint Nikifor Tescovina utasítása a korábbi, körzeten kívüli élet elfelejtésére: „– Érted a dürgést, azt látom. És máris felejtset el a nevedet. Annyira, hogy ha véletlenségből meghallod a közeledben sziszegni, meg se rezzenj. Mindenhez fapofád legyen.” (Sinistra 22.)

Az elmondhatóságban rejlő kétely

Bodor Ádám írásaiban a szövegcsend a megismeréshez, az elmondhatósághoz, a megnyilatkozás hitelességéhez való hozzáférés kételyét tematizálja.

A szöveg elhallgatásai nemcsak valaminek az elutasítását, negációját jelzik, hanem a nyelv problematikusságát, a kifejezhetőségbe vetett kételyét is. „Az elhallgatás mint a verbális közlés szélső értéke az irodalmi nyelv korlátozott képességeit hangsúlyozza. A nyelvi kompetencia hiányára utaló metanarratív eljárások a nyelv »töréseinek« tekinthetők, melyben metafizikai világképünk, logocentrikus nyelvi kultúránk határai válnak láthatóvá.”²¹ – írja Zsadányi Edit *A csend retorikája* című, kihagyásalakzatokat vizsgáló könyvében.

Az elhallgatás is határon van: a megszólalás és a némaság között. Az elhallgatás viszonyrendszert fejez ki: „Az elhallgatás az irodalmi nyelv olyan határeset, amely érzékelteti a nyelven túli jelenséget, ugyanakkor ehhez a hozzáférhetőséget csakis a hallgatás képes biztosítani, amely a többi szószerű nyelvi elemhez viszonyítva jön létre.”²² Az elhallgatás a

¹⁹ Paul Ricoeur: *Emlékezet – felejtés – történelem*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 64.

²⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*. Magvető, Budapest, 1992. 21. (A gyakori idézések miatt a továbbiakban a főszövegben zárójelben jelzem a regény-cím rövidítését és az oldalszámot.)

²¹ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben. Kalligram, Pozsony, 2002. 7.

²² I. m. 98.

nyelv és a nyelv csendjének (Merleau-Ponty) a határán képződik. Ahogyan Zsadányi írja: „Az irodalmi elhallgatás csak nyelvben értelmezhető mint a nyelvhez tartozó hiánykategória, a kihagyás jelensége kizárólag a többi nyelv jelenlétében, azokhoz viszonyítva jöhet létre.”²³

A recepcióban számos értelmező foglalkozik Bodor elhallgatásos, kihagyásos retorikai alakzatával, többek között Balassa Péter, aki szerint „Bodor Ádám novellisztikájában van valami, ami a napnál is világosabb rejtélyre hasonlít: minden együtt van, nyilvánvaló, csak nem tudunk nevet adni neki, anélkül, hogy az untig csépelte „elhallgatásos” technikával élne. *Nála nincs mögöttes; ami látható, az a mögöttes.* Nem az a rejtélyes, amit nem mond ki, illetve ilyen nincs, hanem az, ahogyan ez a világ él, működik, egyben van, holott valójában elemeire széthullott.”²⁴ (Kiemelés B. É.) Fontos kiemelni a Balassa-idézetből, hogy a Bodor-szövegek esetében nem mögöttes, kikövetkeztető, „elhallgatott” szöveghelyek vannak. Az ilyen típusú elhallgatásnak számos példáját megtalálhatjuk többek között a diktatórikus rendszerekben az úgynevezett „sorok közötti olvasásmód” áthallásaiban, ahol éppen ezért az elhallgatás egyszerűen kihagyás volt, hiszen a kollektív befogadóközösség tagjai egyértelműen dekódolhatták a kihagyott, el nem mondott elemeket (például így működtek a Sütő-drámák korábban népszerű, parabolyszerű befogadásai, és éppen ezért veszítettek népszerűségükből a referenciaként működő rendszer megszűnése után²⁵).

Elhallgatás a szövegterekben

A Bodor-próza összességét alkotó novellák és regények történeteinek, cselekményeinek pontos, rögzíthető meghatározása az elliptikusság miatt szinte a lehetetlenség határát súrolja. S mivel a megnevezés egyben birtokbavétel is, Bodor (talán) a saját szövegeit is távol tartja magától. Azért esz-közöl rajtuk kisebb-nagyobb, olykor elenyésző, olykor nagyon is releváns változtatásokat, mert az utólagos, szövegbe való beavatkozás viszonylagos-sá teszi a benne foglaltakat is.

²³ Uo.

²⁴ Balassa Péter: *Bodor Ádám novelláiról. Az Eufrátesz Babilonnál.* Életünk, 1986/8. 757. In: uő: *A látvány és a szavak (Esszék, tanulmányok 1981–1986).* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 175–181.

²⁵ Vö.: Boka László: *Dráma és történelem. Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja.* In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 672–688.

A novelláknak, elbeszéléseknek legfőként a vége „hiányzik” (ha ezt a különböző, átírt változatokban a szerző utólagosan pótolta²⁶, akkor az – véleményem szerint – az írás „kárára” vált a túlmagyarázás, feszültségcsökkenés révén). A feltételezések, a különböző értelmezési variánsok az interpretációk nyitottságát biztosítják, s így folyamatos feszültségben tartják az olvasás folyamatát. Eldönthetetlen, hogy mi lett az öngyilkosjelölttel a *Vonat*²⁷ című novellában. Az elbeszélés folyamából kimarad mind az előzmény, mind a végkifejlet, s úgy van szó valamiről (vagyis az öngyilkosságról), hogy nincs is szó róla. A Bodor-prózában tipikusan előforduló „valaki” névtelen, akárki öngyilkosságának megjelenítéséből hiányzik az oda vezető út bemutatása. Sőt, maga az öngyilkosság bemutatása is hiányzik, a szöveg nem ad megnyugtató választ arra, hogy valóban bekövetkezett-e az esemény. A mozdonyvezető és a fűtő látszólag semmitmondó, elterelő – a novella felütésében bevezetett témához képest elmozdított szinten zajló – párbeszéde csak fokozza az olvasóban maradt feszültséget: „– Mi az? / – Kiskutyá – mondta a mozdonyvezető. / Egy férfi odajött és felnyúlt a kosár után. Mosolygott. / – Köszönöm – mondta. / – Viszlát. – A mozdonyvezető is mosolygott. A fűtő mellette állt. – A szobrász volt – magyarázta neki. Álltak az ajtóban, várták, hogy lekapcsolják őket. / – Jól jöttetek? – kérdezte letről a vasutas. / – Jól hát. Simán. / – Akkor viszlát. / – Viszlát.”²⁸

*A réten*²⁹ című novellában Göb és a narrátor úgy temetnek el, büntetésből, egy élő macskát, hogy arról közben szó sem esik. *A tanú*³⁰ című elbeszélésben szintén a „legfontosabb” marad ki: mi vagy ki ellen, mi okból tanúskodik „félre” Jakab. (A példákat hosszasan lehetne sorolni.) De legtöbbször a cselekmény színhelye és az esemény(ek) ideje van elrejtve, ami teret engedhet az általánosításnak, többértelműsítésnek.

A szöveg szűkszavúsága kölcsönös viszonyban van a megszólaló szereplők szűkszavúságával: „A dolinai *nem valami bőbeszédű népség,*

²⁶ Lásd: *A Zangezur hegység, Imola asszony kísértése, A krétaszag eredete* novellákban stb. Erről bővebben lásd: Bányai Éva: *Egy „határátlépés” következményei. Bodor-szövegvariációk vizsgálata*. In: Bányai Éva – Szonda Szabolcs (szerk.): *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára*. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008. 163–164.

²⁷ Bodor Ádám: *A vonat*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 58–61.

²⁸ I. m. 60–61.

²⁹ Bodor Ádám: *A réten*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 27–30.

³⁰ Bodor Ádám: *A tanú*. In: I. m. 46–57.

így mindössze annyit lehetett megtudni, hogy a szökevények, mivel-hogy valószínűleg egyenesen a hulladék mélyéről érkeztek, még a kettrecből is rettenetes büzt árasztottak.”³¹ (Kiemelés B. É.) – áll *Az érsek látogatása* első oldalain, mintegy szövegbeli utasításként is, hogy ne legyenek túlzott elvárásaink a Senkowitz nővérek szökési történetének kinyomozása tisztázásában. *Az érsek látogatása* és a *Sinistra körzet* szövegtereire egyaránt jellemző az elhallgatások, ki nem mondások, szűkszavú utalások alkotta rendszer. Az esetleges „bennfentes” megszólalásra, véleményformálás közlésére azonnali leállítás a válasz. A hallgatás az egyedüli módja az elleplezésnek, a tények elrejtésének: „Akkor talán jobb is, ha most elhallgatunk. Az üvegnek is füle van.” (Sinistra 147.) – mondja Gábrriel Dunka Elvira Spiridonnak, miután összeszedi ázottan és meztelenül az út széléről, és házába szállítja. Az állandó ellenőrzöttség tudata a konstans félelmet generálja, a regényvilág szereplőit „a mindenki mindent tud” elv ismeretében a rettegés, kiszolgáltatottság árnyékában a hallgatás, elhallgatás viszonymeghatározó jellege dominálja.

A nem-hallás, meg-nem-hallás színlelt háritásként funkcionál, Andrej Bodor – mint a szövegösszefüggésekből kiderül – igencsak jól hallja Mustafa Mukkerman „hívó” szavát, mert később az ő segítségével szökik meg a körzetből. Ennek ellenére mondja, hogy „Fogalmam sincs, miről beszélsz. Nem hallottam abszolúte semmit.” (Sinistra 52–53.) – de ezt csak a későbbi szöveginformációkból következtetheti ki az olvasó, az adott párbeszédszituációban két ellentétes állítás ugyanolyan érvénnyel kerül egymással szembe.

A vállalt elnémulás mint tudatos tiltakozás a szituációval való szembenállásként nyilvánul meg az elfogott Senkowitz nővérek reakciójában: „Ez molesztál minket. Azért sem mondunk neki semmit. Még egy szót sem. Képzeld, Eronim atya, megnémultunk. Meg sem bírunk mukkanni. // És valóban ez volt az utolsó szavuk.” (Érsek 12.)

Az elnémulás, a csend körzetbeli térspecifikum is – a zavaró, nyivákoló sirályok (Bogdanski Dolina) gágogó, vijjgató vadludak (Sinistra körzet) riasztó, félelemkeltő hangjai ellen. *Az érsek látogatásában* a mindent elborító szemét és az általa képzett büz, szag némítja el a teret, elnyomván az elmondhatóság lehetőségét. „Amióta Bogdanski Dolinán szemetet tárolnak, és a hulladék halmai akkorára nőttek, hogy elállják az északi szelek útját, a város fölött már déltájban elhomályosul a levegő, csak a büz kocsonyás harangja remeg a háztetők fölött, *elnémulnak* benne

még a legvadabb sirályok is. A falak közé *zsibbasztó csend* ereszkedik, csak a legyeket lehet hallani, amint koppannak az ablakokon. Áthatolnak még az üvegen is, mint fekete ostorcsapások végigsuhintanak a homályos szobákon. Az embert ilyenkor elhagyja minden ereje, és ha nincs éppen halaszthatatlan dolga, elnyúlik a ház legeldugottabb sarkában szundítani.” (Érsek 13–14.) (Kiemelés B. É.)

A körzetekben uralkodó félre-beszélés, a sinistrai „Majd mindenkinek mást mondok”³² elv miatt hiteltelenné válik a lehetséges igazmondás is, *Az érsek látogatásában* elhangzó „Legjobb mindig az igazat mondani”³³ inautentikusan hangzik, a szöveggörnyezet nem biztosítja az igazmondás lehetőségének feltételét. A körzetbeli rend szintjén viszont mindkét állítás elfogadható „igaz” vagy „hamis” megszólalásként egyaránt.

A korábbi, az elbeszélő által megtörtént eseményekként elmondott „tények” relatívvá, viszonylagossá válnak a narrátorok saját – többnyire párbeszédekben elhangzó – állításaikkal szemben, a (le)tagadás által hiteltelenítik korábbi állításukat, az állítást követő mondat visszavonja a megtörtént esemény tényszerűségét. Az Andrej Bodor köpési jelenetéhez³⁴ hasonlóan, ahol a két, különböző személyek által reagált, a tény letagadására vonatkozó állítás – mivel ugyanazon a körzeti beszédszinten helyezkednek el – autentikussá is teheti a tagadást, ezek a szöveghelyek az igaz/hamis dichotómia eliminálására tesznek javaslatot, *Az érsek látogatásában* is megtörténik (nem) egy korábbi történet letagadása: „– Hm, érdekes – hümmögött Gábrriel Ventuza –, de azt hiszem, engem most

³² Andrej Bodor kijelentése, miszerint „Majd mindenkinek mást mondok” (Sinistra 22.) megkérdőjelezi ugyan az elbeszélő szólami autentikusságát, egy narrátortól jogos lenne az az olvasói elvárás, hogy hitelesen közvetítse, beszélje el azt a világot, amelyről közvetít, de – az önreflexív alakzaton kívül – moralitás-síkok felé is vezetheti az interpretációt. A hazugság, hazudozás autenticitását mutatja ez a szövegrész, de a körzet belső, szövegszintű rendjét „ismerve”, az egzisztenciális mutatókat figyelembe véve ez a bennfoglaltságot, a túlélésre való berendezkedést is indukálja. Azonban a moralitás léte – a szilárd, követhető értékrend hiánya miatt – megkérdőjeleződik: a körzeti, állandó mozgásban, elmozdulásban lévő „világrend” miatt viszonylagossá válik az igazság/hazugság meghatározása is. Ez nem azt jelenti, hogy antimorális világ teremődne, hanem, hogy a biztos viszonyítási alap hiányzik, ami lehetővé tenné, hogy egy cselekedet morális értékítéletet kapjon.

³³ „És ha találkozik valakivel? – kérdezte Colentina Dunka. / – Megtörténhet. Majd azt mondom, csak egy kis vizet viszek a szomszédhozóknak. Legjobb mindig az igazat mondani.” (Érsek 115.)

³⁴ Lásd Sinistra 35.

összetéveszt valakivel. Én nem tudok semmiféle utazókosárról.” (Érsek 88.) – állítja Gábrriel Ventuza, miután egy korábbi szöveghelyen arról értesülünk, hogy ő hozta le a remetéktől a robbanóanyagot tartalmazó utazókosarat.

Az érsek látogatásának a címe is a regénybeli elliptikusságot reprodukálja: az érsek meg-nem-érkezése, a látogatás folyamatos elhalasztódása, de a mondott történet a köré való formálódása is a kimondhatatlanságot, elmondhatatlanságot jelzi. Miközben „mindent” megtudunk Gábrriel Ventuzáról és -tól³⁵, az eredeti történet, az „eredettörténet” diszkvalifikálódik.

A hatalom által gerjesztett félelem, rettegés sem szövegszerűen mutatkozik meg, ahogyan a mindent elborító bűz, a levegőben is benne van. A szöveg elhallgatja az erre vonatkozó konkrét utalásokat, de a szituációk (Burduf doktor vizitjei, Coca Mavrodin látogatásai stb.), a minimális leírások (a világító szemű hiúzok, szeszélyes időjárás-váltakozások), a képiség révén nyer teret.

A kimondás mögötti elrejtés, a dolog lényegi vonatkozásának elhallgatása jelenik meg Andrej Bodor és Aron Wargotzki többbélbeli párbeszédében is, amelyben nem hangzik el konkrét utalás arra vonatkozóan, hogy gyilkosság készülődik. „Dögrováson vagy. / – Én? / – Abbiza. Beteg vagy sajnos, nagyon. / – Én? Azt mondod? Nincs nekem semmi bajom. Csak teleettem magam földdel, és most nyomtatékul egy kis tejet kívánok. / – Ejnye, Aron Wargotzki, ne bolondozz. Engedd meg, hogy biztos forrásból tudjam, mi is a bajod. Már csak azért is, kérve kérlek, saját érdekedben maradj nyugton.” (Sinistra 118.) „Akkor utoljára Aron Wargotzki megszólított: / – Azt hiszed, nem tudom, mire készülsz? Azért is, most már tudni szeretném a neved. Mondd meg végre, ki az ördög vagy? / – Aron Wargotzki, úgy érzem, nem ez a megfelelő időpont a bemutatkozásra. Annyit azért elárulhatok, Andrej Bodor álnéven éltem a körzetben. Kérlek, egy ilyen nevű embernek nézd el ezt az egészet.” (Sinistra 120.) „A kimondott szavak a hallgatás által nyerik el súlyukat: a dolgok lényegi

³⁵ Az én-elbeszélő Gábrriel Ventuza tetteire is vonatkozó „mindentudása” ez utóbbinak a hegyeken túli, szökésük utáni elbeszéléseinek köszönhető: „Évekkel később Gábrriel Ventuzával Ivano Frankovszkban éltünk száműzetésben, és gyakran kijártunk kagylózni a Fekete Prut holtágaira; ott, ahol senki sem hallott minket, mesélni kezdett emlékeiről. Azokról, amelyek közelebb vinnék élete nagy rejtélyéhez. Százszor és százszor elmesélte majdnem szóról szóra ugyanazt, ami igazából valószínűleg akkor kezdődött, amikor Hamza váratlanul életjelt adott magáról, és üzent neki – nem valamelyik bukovinai helyőrségből, hanem a komarniki börtönből.” (Érsek 49.)

vonatkozásait nem fejezik ki, csak jelölik azt” – fejt ki Szilágyi Márton ugyanerre a részletre vonatkozóan.³⁶

A szövegbeli elhallgatást erősíti a sinistrai medvék³⁷ szerepe: különleges státusukat senki nem vitatja, s „hallgatólagosan” elfogadják a „kormányzati medvék”³⁸ körzetsmeghatározó szerepét. Úgy uralják a körzetet, hogy közben – a róluk való néhány szövegbeli utaláson kívül – nincs konkrét, „látható”, „tapasztalható” képük, csak a „nyomuk” létezik. Az elhagyott bányajáratokban és a bontásra ítélt kápolnában tenyésztett medvék szemrevételezése – mint már a regény első bekezdéseiből kiderül – ezredesi hatáskörbe tartozott, az egyetlen körzetbeli fényképész fotózási tevékenysége is csak a medvék „rögzítésére” redukálódott³⁹, amely rögzíthetőség – pontos számuk meghatározatlanságából adódóan⁴⁰ – erősen megkérdő-

³⁶ Vö.: Szilágyi Márton: I. m. 84.

³⁷ Nem kívánok „igazságot osztani” a Pozsvai Györgyi-féle mitizáló medveértelmezés és az arra reflektáló, a magyarországi és erdélyi olvasók (és olvasatok) közötti éles cezúrát húzó Orbán Kinga-féle, erős referencialitású műértelmezés között. Pozsvai Györgyi értelmezésében a medvék Sinistra-beli szerepe mitikus megközelítésben nyer szerepet: „Egy elhagyott kápolnában és bányák mélyén, vagyis a lélek felső, illetőleg alsó régiókba vezető útjának archetipikus pontjain, a megtisztulás, illetve az ismeretlenbe történő alászállás jelképes helyein – a benső megújulás és az (ön)megismerés groteszk-profán ellentételezéseként medvékről gondoskodnak. A mitikus hagyományok a medvét mint szent és/vagy áldozati állatot tisztelik; az ember állati alteregója, a lélek megtestesülése. A soha meg nem mutatkozó állatok rezervátumáról mint a titokzatos sötétségben lakozó ismeretlenről, mint a »valami«-ről gondoskodnak/gondolkodnak az ittlakók.” Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia.* 155–156. Orbán Kinga ezzel ellentétben „az erdélyi olvasó emlékezhorizontját” (Orbán Kinga kifejezése) emeli ki, utalva „a nagy despota” medveszaporító és nekik különleges státust biztosító szerepére. Orbán Kinga: „*A dolog a medvéktől is függ...*” *Helikon* (Kolozsvár), 2000/4. 11–12. Úgy vélem, a szövegbeli „belső” információk is elég támpontot nyújtanak a medvék különleges szerepének hangsúlyozására, ennek alátámasztására nincs szükség ilyen „erős” mimetikus olvasatra. Csiki László Bodor regényírói ambícióiról írva említi, hogy: „Azt a regényt máig nem írta meg. Írt egy másikat, egy pártfőtitkári medvevadászatról, de annak kihúzta a nagyját. Ebből lett a *Sinistra körzet*. Néhány medvét azért meghagyott benne.” Csiki László: I. m. 9.

³⁸ „a természetvédelmi terület burkus medvéit [fényképezték] a kormányzati nyilvántartások számára.” (Sinistra 44.) „– Ha nem tudnád, ez határövezet. Azonkívül a közelben kormányzati medvéket tartanak.” – mondja Andrej Bodor a liga emberének. (Sinistra 125.)

³⁹ „Abban az időben, amikor fogadott fiam nyomait keresve Dobrinban éltem, az egész erdőkerületben egyetlen fényképész működött. Ez az egy is kizárólag a hegyivadászoknak dolgozott. És még csak nem is terepszínű hegymászó katonákat fényképezett, vagy a pirosított szájú irodistákat, hanem a természetvédelmi terület burkus medvéit – tartottak belőlük az erdön vagy százharminc-száznegyvenet – a kormányzati nyilvántartások számára.” (Sinistra 44.)

⁴⁰ A „legpontosabb” meghatározás a „párszáz” (Sinistra 10.), de előfordul „száz-százötven” (21.), „százharminc-száznegyven” (44.), „hatvan-hetven, de lehet, százhatvan-százhetven” (82.).

jeleződik. A láthatatlan, körülírhatatlan hatalmat jelképezik, kívánságaik kielégítésére rendelődik alá a körzet: „És az igazat megvallva, a dolog a medvéktől is függ, mit kívánnak majd.” (Sinistra 21.)

A medvék is „odafönn”, a rezervátumban vannak, ahova Andrej Bodor is tart fogadott fia kiszabadítása érdekében, s ő maga is beletanulna a „medvészség” rejtelmeibe, ha esélyt kapna rá a medveszagába burkolózó Oleinek dokitól. Ez utóbbi vélhetően a minden nyelven beszélő tehetsége miatt nyerte el a különleges státusú állatok igazgatásának jogát, a főmedvészséget.

A genette-i explicit ellipszisek⁴¹ mindkét regény alapvető alakzatai. A pontos időmeghatározást eltérítő elhallgatások meghatározzák a regények időstruktúráját: a Sinistra körzetbeli időutalások (a „nem sokkal ezután”, „sok évvel később”, „egy tavaszi napon”) a temporalitás meghatározhatatlanságát növelik, a legfőbb, legpontosabb időviszonyítási elem Mustafa Mukkerman csütörtöki határátlépése, de soha senki nem tudja, mikor van csütörtök. Illetve Mustafa Mukkerman érkezése és Sinistrán való áthaladása révén határozódik meg a csütörtöki nap, nem egy külső, biztos viszonyítási pontként. Mustafa Mukkerman végleges távozásával pedig megszűnik ez az egyetlen belső viszonyítási pont is.

Az érsek látogatásában ez a szerep Medárd napjára hárul, ahhoz viszonyítva („Medárd előtt egy héttel”, „Medárd szombatján”, „Medárd előtt való nap”, „Medárd előestéjén” stb.) történik a cselekmény, csak senki által nem világos, mikor van Medárd, s noha valamilyen kronológiát sejtetnek az utalások, ez is az elbizonytalanító technikát erősíti.

Szerkezeti elhallgatás

Nemcsak szavakkal, szövegrészekkel, hanem a szerkezettel is bizonyítani lehet az elhallgatást, a Bodor-szövegek fragmentalizáltsága, az eseményekben, történetrészekben való bemutatás, a folytonosság hiánya is a töredékességet, az elhallgatást implikálják.

A *Sinistra körzet* szerkezete is utal az elbeszélhetetlenségre, az elmondhatóság problémáira. A recepcióban bőségesen tárgyalt novellafüzér versus regény szempontjából a *Sinistra körzet* szerkezete is a kihagyásos, elhallgatásos elbeszélői technikát generálja, amely kihatással van a szövegvilág egészére is. (Az alcím biztosítja ezt a lehetőséget: *Egy regény fejezeteiből* akár el is maradhat egy-két rész, vagy pótolható, továbbírható.)

⁴¹ Vö.: Gérard Genette: *Az elbeszélő diszkurzus*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*. I. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 93–94.

„Végső soron egy szöveg műfaji helyzetének meghatározása nem magának a szövegnek a dolga, hanem az olvasóé, a kritikusé, a közönségé, akik igenis elutasíthatják a paratextuálisan követelt státuszt. A műfaj ismerete nagy mértékben meghatározza és irányítja az olvasó »elvárási horizontját«, s így a mű fogadtatását.”⁴² – írja Genette, s a recepció erre vonatkozó széles körű hozzászólásait tekintve egyetérthetünk a kijelentéssel.

„A mindig, mindenütt és bárhol visszatérő témák és nyelvi szerkezetek mindegyik könyv szerkezetének egyaránt szerkezeti elemeit alkotják, amelyeket maga az átfogó és folytonosan ismétlődő szerkezet szinte eltüntet magában.”⁴³ – írja Somlyó György Edmond Jabès „Könyvei”-ben fellelhető ismétlésekről, ez fokozottan érvényes a *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatásának* repetált elemeire is. Bengi László a *Szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*⁴⁴ című tanulmányában meggyőzően bizonyítja, hogy az ismétlésekben megjelenő elkülönböződések dekonstruálják a történeteket. Az iteratív, repetitív szerkesztésmód az elhallgatást indukálja, valaminek a (módosult) ismétlése másnak az elhallgatására, eltüntetésére irányul. Az ismétlések viszont – mivel nem önazonos formák repetálásáról van szó – viszonylagosak és elmozdulnak.⁴⁵ „A mű fő poétikai jellemzőjévé – a mitikus szöveggént való interpretáció korlátainak felismertével – a nemidentikus iteráció válik; episztemológiai-nyelvszemléleti szinten pedig a jelentések rögzíthetatlensége, a nyelv uralhatatlansága.”⁴⁶ Kovács Béla Lóránt a műfaji meghatározhatatlanságot a *Sinistra körzet*ben szereplő „hibák”⁴⁷, a különböző szöveghelyeken másképp bemutatott, leírt események, személyek, tárgyak stb. felsorolásával bizonyítja a regény töredezettségét. „Akkor pedig, amikor az eltérő módon elrendezett történetelemek egy-

⁴² Gérard Genette: *Transztextualitás*. Ford. Burján Mónika. In: Helikon, 1996/1. 82–90.

⁴³ Somlyó György: *Kommentár a (Kereszt- és hossz-)metszetek Edmond Jabès „Könyvei”-ből című műhöz*. In: Atheneum. *Más(ik) – lét(e)*. 1995. 4. füzet. 2. kötet. 4.

⁴⁴ Bengi László: *A szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. Szépliteratúra ajándék, 1997/1–2. 113–129.

⁴⁵ Vö.: I. m. 121.

⁴⁶ I. m. 122. Ugyancsak Bengi írja: „Az ismétlések egyszerre teszik lehetővé a fejezetek nagy részének (relatív) önállóságát, biztosítják az egyes darabok nagyobb kompozíciókba szervezhetőségét, és válnak szükségessé a regényforma – ennek kompozicionális elveit, koherenciáját részint meg is őrző – fragmentalizálásakor.” 116.

⁴⁷ „Hibák” nemcsak a regényszövegben, hanem a kritikákban is bőséggel előfordulhatnak, pl. a Kovács Béla Lóránt tanulmányában is: állításával ellentétben a szövegben sehol nem szerepel, hogy Andrej Bodor öt évet töltött a körzetben, csak az, hogy öt éve nem volt nővel, vagy négy-öt, illetve öt évet várt a Béla Bundasiannal való találkozásra.

mással kizáró viszonyban álló elbeszéléseket hoznak létre, azt mutatják meg, hogy a regény integritását biztosító nagy egész hiányzik.⁴⁸ Úgy vélem, a *Sinistra körzet* ezekkel a nyilvánvaló „hibákkal” utal a történet elmesélhetetlenségére, vagy az elbeszélhetetlen „történet” elmesélhetőségének egyedüli és lehetséges módjára.

Az elbeszélők elhallgatásai

A regények (és általában a novellák) narrátorai gyakran élnek az elhallgatás alakzatával, ami implikálja a művek olvasó által rekonstruálható történetek elbizonytalanítását. Az elbeszélők pozícionáltsága, pontosabban a pozícionáltság hiánya is az elbeszélés problematizálására hívja fel a figyelmet. Margócsy István szerint Bodor nem elhallgatja mindazt, amiről nem akar beszélni, a mögöttes összetevőket, hanem nem is érinti őket, ezek számára nem is léteznek. „Bodor e téren ritka impozáns radikalitással járt el: novelláinak szikár, kopár fensége ennek az aszketikus önkorlátozásnak köszönhető. Mindebből azonban probléma is fakad: ha az elbeszélés egyes szám első személybe csúszik át, meginog hitelessége. Ha ugyanis az elbeszélő (fiktív) önmagáról ír, nem tehet úgy, mintha ugyanúgy nem tudna mozdatókról és összetevőkről, mint harmadik személy esetében. [...] Ilyen esetekben a rejtélyes világ elhallgatások halmazává válik csupán, s a titok átmegy titkolózásba: nem a világról, hanem az elbeszélő személyéről kell feltételeznünk valamit, amihez nincs meg egyébként a novellán belül a fogódzónk.”⁴⁹ Margócsy ugyancsak a novellák elbeszélőiről beszél, de – mint a Margináliákban⁵⁰ megszólaló kommentárok is jelzik –, novella-értelmezéseiben latensen jelen van a *Sinistra körzettel* való folyamatos összehasonlítás, következképp a fenti megjegyzése Andrej Bodorra is érvényes. Az elbeszélők elhallgatásai mögötti „tudás” korlátozott, főleg azért, mert – a hatalmi rendszerbe való belekeveredésük, a „közjük tartozás”⁵¹ révén – nekik is érdekük az általuk elbeszélte világ fenntartása, működtetése. A nembeszélés, az elhallgatás mögött a vélhető rendszer-azonosulási szándék is rejlik. Az ismeri negáció-fogalom nem érvényes a bodori elhallgatásokra,

⁴⁸ Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 154.

⁴⁹ Margócsy István: *Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz*. In: 2000, 1994/2. 60.

⁵⁰ „Az az érzésem, hogy Margócsy nem egészen erről a kötetről ír. Jellemzése inkább Bodor eddigi legkiemelkedőbb művére, a *Sinistra körzet* című regényre illik, a regényt vetíti vissza a novellákra.” B[ojtár] E[ndre] In: I. m. 57.

⁵¹ „Hiszen most már maga is közjük tartozik. Másként nem lehetne itt.” – mondja Béla Bundasian Andrej Bodornak. (*Sinistra* 77.)

vagyis az elbeszélő nem utasítja el az elbeszélte történetben foglaltakat (legfennebb az implicit szerző tehetné ezt az elbeszélte világ elutasításával, de erre a szövegvilág semmilyen értékelhető utasítást nem ad).

A térvilágot megszólaltató hangok, imperszonális, identitásvesztett vagy határidentitással rendelkező megszólalók jelzik, hogy ezek csak kívülről elmesélhető történetek lehetnek, a narrátorok – még ha problematikus is az elbeszélő képességük – egy külső, eltávozott pozícióból, külső, de mégis belehelyezkedő, visszatekintő, de reflektálatlan, semleges, a körzeti renddel azonosuló nézőpontból közvetítik a története(i)ket. Ahhoz, hogy elmesélhetővé váljék, ki kell lépni a rendszerből. A körzetek ilyen szempontból nyitottak: meg lehet szökni, ha mégoly problematikus is, de ez csak a hatalom tudtával és (ki nem mondott, de elfogadott) beleegyezésével, olykor latens támogatásával történhet. A körzetből való szökés a körzeti rend elutasítása, tagadása, negációja, az állandó visszatérés viszont a körzeti rendből való végérvényes elszakadás lehetetlenségét példázza.

A nyelv határán levő *valami*

Bodor prózájának legelső értékelője, K. Jakab Antal is a kimondatlanra, a megnevezetlenre utalt, amikor az első novelláskötet, *A tanú* előszavát jegyezve „nyelvtani és azon túli feszültség”⁵²-ről beszélt. A sokat idézett „Megeszünk valamit, megiszunk valamit” frázist kifejtette: „A jövő idejű értelemben használt jelen idejű igealak a cselekvés feltétel nélküliségét, bizonyosságát sugallja, kizár minden – a *fog*-gal vagy *majd*-dal kifejezett jövő időben benne rejlő – feltételes árnyalatot, bizonytalanságot, s a *meg* igealkotó révén a cselekvés befejezettségére, telítettségére utal. Annak rendje és módja szerinti cselekvésre tehát, olyan cselekvésre, amely nem tűnékeny, esetleges eszköze valami egyébnek, hanem telítettségében, töménységében maga is cél. Az ily módon meghatározott cselekvésre aztán különös mondatnyi ironiával rímelt rá tárgya, ez a határozatlan, elmosódó, érzeteink és foglaimaink diktatúrája ellen fellázadó tárgy: a *valamit*.”⁵³

A *valami*, a ki nem fejtett tárgy, dolog, entitás az elhallgatás része. A meghatározatlanságot, ismeretlent jelzi, etimológiájában⁵⁴, a „való”⁵⁵ szó-

⁵² K. Jakab Antal: *Előszó*. In: Bodor Ádám: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 5.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Vö.: *valami*: 'meg nem határozott tárgy, akármilyen', határozatlanságot, bizonytalanságot fejez ki. Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 1076.

⁵⁵ Vö.: „A *való* eredeti jelentése a létezés, valahol előfordulás kifejezése.” Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1081.

val azonos gyökerű szóból való származása révén, attól való elhatárolódása következtében jött létre, határozatlanságot, bizonytalanságot fejezve ki. A szövegek elbeszélői a valami szóval a kimondható határát jelzik, arra késztetve az olvasót, hogy „mozgósítsa ismereteit a vonzódások kifürkészhetetlen összefüggéseiről. A *valami* azzal mutat rá a nyelv határaitra, hogy az olvasó nyelviileg nem kifejezhető sejtéseit, megérzéseit behívja a regényvilágba”.⁵⁶ Zsadányi érvelését követve: a kimondhatatlan és a megismerhetetlen nem azonos értelmezési tartományt fed le: „a kimondhatatlanon túl létezik a megismerés valamiféle módja. A megismerhetetlen már határtartomány – a kimondhatatlan és az ismeretlenje határolja. Az elhallgatás a megismerhetetlen felé tett utolsó lépés: oda, ahonnan már az ismeretlen is látszik, de mindössze annyit tételeztünk fel róla, hogy van”.⁵⁷

A *valami* utal a megismerhetetlenre, de implicit benne van az ismeretlen is. A Bodor-prózában megjelenő valaminek a többfunkciósága az elhallgatás, az ellipszis alakzatával írható le, a következőkben ezek részletes bemutatására teszünk kísérletet.

Belekeveredés valamibe mint körzetkörülírás

Mindkét regény alaptörténetéhez hozzátartozik a *valamibe való belekeveredés* és annak kikerülhetetlenségének, elodázhatatlanságának élménye. Andrej Bodor azért indul útnak fogadott fia megkeresésére, mert annak eltűnése (majd naplójába való belekutakodás és a szürke ruhás idegen látogatása után) rájön, hogy „Béla Bundasian belekeveredett *valamibe*.”⁵⁸ (Sinistra 97.) „Eltűnése után pár napig, mondjuk egy vagy két hétig még azt lehetett hinni, megint a vérmes Cornelia Illafeldnél múltatja az időt – kedvese a Kárpátok kellős közepén lakott valahol, egy alagút közelében –, de miután hetek múltán sem került elő, és életjelt sem adott magáról, biztosra lehetett venni, belekeveredett *valamibe*. // Csakugyan az történt, belekeveredett.” (Sinistra 27.) Az ’az’ deixis megerősíti a belekeveredés tényét, a szöveg „csupán” azt hallgatja el, hogy mibe is keveredett bele. A körzetbe érkezésekor Andrejt is azonnal figyelmeztetik, hogy „Andrej, Andrej, bele ne keveredjék *valamibe*.” (Sinistra 12.) – amikor nem tulajdonít kellő figyelmet a vörös kakas őt közvetítőként felhasználni akaró szándékának. *Az érsek látogatásának* főszereplői sem mentesülnek a valamibe való belekeveredéstől: Gábrriel Ventuza mondja ki expliciten, de érvényessége kiter-

⁵⁶ Zsadányi Edit: i. m. 70.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Az idézett szövegbeli kiemelések, amelyek a következő oldalakon is előfordulnak, a saját (B. É.) kiemeléseim. Ettől eltérő esetben jelzem.

jeszhető a narrátorra (és Bogdanski Dolina lakóira) is: „Attól tartok, belekeveredtem *valamibe*.” (Érsek 89.) Ez utóbbit megerősíti a dialógusban elhangzó válasz: „Valóban, atyám, bele.” Béla Bundasian körzetből való szökéslehetőségének elutasításában benne van, hogy azért nem tart Andrej Bodorral, mert – ott lévén – részesült és azonosult a rendszer praktikáival, ő „is közéjük tartozik. Másként nem lehetne itt.” (Sinistra 77.)

A „belekeveredni valamibe” frázis a Bodor-próza egyik leglényegesebb szöveg(világ)szervező komponensévé lép elő: a *mibe* kérdésre adható válasz elmaradása értelmezhető elhallgatásként. A „belekeveredés” a körzet egyik legfontosabb nyelvi megfogalmazásaként tételeződik fel: ez a kifejezés a maga meghatározatlanságával teremt meg a Bodor-szövegvilágot, magában foglalva mindazt a képlekenységet, kiszámíthatatlanságot, ambivalenciát és nyelvi uralhatatlanságot, ami jellemző a Sinistra körzet világára. Mint korábban már jeleztem, ez a körzet nem osztható fel, éles határral nem különíthető el hatalmi és ellenálló, elnyomók és elnyomottak, belső és külső rendre: a közöttük levő viszony a magában foglalást, közéjük-tartozást, összetartozást jelzi.

A negatív előjelű, negatív előérzetű szókapcsolat bizonytalanságot, hátróztatatlanságot feltételez, az „attól tartok” pedig az „én” elbizonytalanodására, döntésképtelenségére utal. Nem az „én” irányítja az eseményeket, azok megtörténnek (vele). Az „én” perspektíva és valami rajta kívül álló nézőpont, az „ők” nyoma rejlik e kijelentésben. A megszólaló nem tudja kiszámítani cselekedeteinek következményét, hogy belekeveredés lesz-e tetteinek következménye, azt egy kívülálló, felsőbb „rendszer” fogja eldönteni. A kiszámíthatatlanság szöveghelyévé válik ezáltal, hiszen a megszólaló ennek a külső rendnek az alávetettje, amitől függetlenül nem tud saját tetteiről ítélni. Ez a kettős nézőpont, valamint ezek összefonódása és elválaszthatatlansága, egymás feltételezettsége határozza meg a sinistrai látásmódot.⁵⁹ A belekeveredésben benne van annak kikerülhetlensége is, a keverés szó a ciklikusságra, körköröségre is vonatkozik, a kilépés lehetlenségére, egy magába záruló tartományra: a benne-létre, a körön – rendszeren – belüliségre, az odatartozásra. A belekeveredés irányíthatatlan és kiszámíthatatlan.

„– Kezdetben hányini fogsz tőle, de aztán megszokod. / – Biztos.” (Sinistra 23.) – mondja körzetbe érkezése után (a denaturált szesz „ihatat-

⁵⁹ (Ez a kívül álló, felsőbb „rendszer” nem ellentmondás a korábban jelzett tétellel, miszerint a körzeti rendben nincs külső-belső dichotómia, mindenki ugyanazon rendszert alkotja: egy – az egyéntől független – olyan entitást feltételezek, amely erős függőségi viszonyban tartja az egyént.)

lan” ihatóságára) vonatkozóan Nikifor Tescovina Andrej Bodornak, utalva ezzel a körzeti rendbe való belekeveredés elkerülhetetlen voltára.

Az előbbiekhöz hasonlóan írható körül a regényekben többször előforduló „valaki”-jei is, amikor egy általános, meghatározatlan, de ugyanakkor félelemérzetet keltő valaki(k)nek a létre történik utalás, elhallgatva az esetleges konkrét irányultságát. „Nyitott ajtó mellett, a padlóra terített kockás ingen tologatták az otromba kicsi faragványokat; az egészet egyetlen mozdulattal össze lehetett szedni, ha netán közelednék *valaki*.” (Sinistra 69.) „Nem maga mellé ültette a vezetőfülkébe – a raktérre, az ablaküveg szállítására szolgáló léckeretek közé fektette, nehogy *valaki* meglássa.” (Sinistra 142.) „De én szeretem hallani, ha *valaki* az udvaron át közeledik.” (Sinistra 145.) „Az utolsó pillanatig beszéltek hozzá: nem kell fecsegni, nehogy még a végén *valaki* azt higgye, itt protekciósan hozzá lehet jutni földi maradványokhoz.” (Érsek 17.) „És ha találkozik *valaki-vel?* – kérdezte Colentina Dunka. / – Megtörténhet. Majd azt mondom, csak egy kis vizet viszek a szomszédhozoknak. Legjobb mindig az igazat mondani.” (Érsek 115.) A valaki ezúttal egy „felügyelő”, „felettes” én jelenlétét, a belső cenzúra létét feltételezi, melynek következtében állandó, félelemérzettel vegyes készenlét uralkodik el az emberen. Ez nemcsak a hatalmi rendszer által dominált körzetekben érvényes, hanem mindennapi életünket is befolyásolja, különböző kulturális rendszerekben más-más válik a belső cenzúra, öncenzúra kiváltó eszközévé.⁶⁰

Az általánosítás keltette nyugtalanság, a meghatározatlan, körülírhatatlan, paranoikus félelem a szereplők előzetes tudásának következménye,

⁶⁰ Bodor Ádám „megszólalásának”, megmutatkozásának, vagyis első írásainak megjelenési ideje 1965-re esett, amely időszak egybeesik a romániai politikai (ál)liberalizációs folyamat kezdetével. Bár Bodor Ádámnak – mint több interjújában jelzi –, nem volt kimondott összetűzése a külső cenzúrával, a prózájában alkalmazott elhallgatásos, kihagyásos technika uralma a belső cenzúrának, az agyban észrevétlenül is működő öncenzúrának is tulajdonítható. A kezdeti megnyilvánulási forma Bodor számára a rövidpróza (karcolat, novella, elbeszélés) volt mint kedvelt műfaja a diktatúra időszakának.

Az öncenzúra akkor is működik, ha „elszenvedője” nem mindig vesz róla tudomást. Bodor – szűkszávúságát, visszafogottságát ismerve – alkatilag is predesztinálva volt arra, hogy prózájában előnybe helyezze az elhallgatásos, kihagyásos technikát. A korszakról, elődeiről és kortársairól való véleménye, a „kisebbségi irodalomban” való „kötelező” részvétel, a küldetéstudat és „nemzetmentés” elutasítása is erősítette e retorikai alakzat alkalmazását: úgy utasítani el az általános korszellel megnyilvánulásait és annak életőit, hogy nem is vesz róla tudomást, nem nevezi meg. És – mint már jeleztem írásom elején – ahogy valami azáltal válik létezővé, hogy megnevezük, valaminek a nemléte, a következetes elhallgatása annak elutasítását, „nem-létezőnek” nyilvánítását jelenti.

noha tisztában vannak a körzetvilágok szabályaival („mindenki mindent tud”), leplezni akarják szuverén megnyilvánulásait. A *valaki* lehet egy szomszéd, arra járó idegen, szürke gúnár vagy tiraszpoli kutyás, ezredes vagy szeminarista, archimandrita stb.: mind ugyanannak a világnak, a hatalmi rendszernek a komponensei, akik információval látják el egymást és a hatalmi rendszert, ezért mindentudásuk határozza meg az ott élők létét.

A Bodor-féle valamibe való belekeveredésre nem érvényes Reinhart Koselleck tétele, miszerint „[a]z ember felelős azokért a történetekért, amelyekbe belekeveredik, akár tehet a tetteiből fakadó következményekről, akár nem.”⁶¹ A *valamibe* belekeveredett személyek nem uralják a maguk alkotta tetteket, cselekvéseket, nem lévén individuális szabadságuk saját történeteik fölött, nem tevődik fel a felelősség morális kérdése sem.

„Valami utalások”

Ironikusan is olvasható a valamibe való belekeveredés, és Andrej Bodor körzeti ténykedéseit ismerve a regény elején elhangzott, Sinistrára érkezése után elhangzott reménykeltő megnyilatkozása: „Szeretném vinni *valamire*. És nekem valami azt súgja, itt fog kikerekedni az életem.” (Sinistra 21.) A 12. fejezetben kerül sor Andrej Bodor és Géza Hutira közötti, szintén ironikus párbeszédre: „Most veszem észre – szólt közbe Andrej Bodor, és meglóbálta kezében Géza Hutira dögcéduláját –, egyidősek vagyunk. Mindketten harminchatosak. [...] Igen, harminchatos, az egy nagyon jó évjárat volt – morogta Géza Hutira. – Mind vittük *valamire*.” (Sinistra 139.) A regényből természetesen kikövetkeztethető, hogy *mire* vitte Andrej Bodor: a rendszerrel való azonosulás után gyilkossá is válik.

A genette-i implicit ellipsis⁶² nyilvánul meg a narrációs közlések azon helyeiből, ahol a *valami*, *valaki* kikövetkeztethető: analepszises vagy prolepszises utalások révén teremtik meg a ki nem mondott és ráutalt között. Béla Bundasian gyilkosságáról csak tőle hallunk explicit utalást, de gyilkossága „tárgyának” kiléte csak az olvasói megfeleltetésből adódik. „Maga is tudja, megöltem valakit. Nem távozhatok innen.” (Sinistra 140.), mondja Coca Mavrodin ezredesnek, aki a nyilvántartásból való törlése által távozásra ítéli. A körzetbeli egyének közül talán ő az egyedüli, aki személyi integritását igyekszik megőrizni, gyilkosságának bűnét felvállalva nem akar a szabadságával élni. „Elvégre megöltem valakit.” (Sinistra 152.) – bizonygatja később Jean Tomoioaga ezredes-örnek is, aki szintén nem fo-

⁶¹ Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2003. 318.

⁶² Gérard Genette: *Az elbeszélő diszkurzus*. 93–94.

gadja el a gyilkosságra vonatkozó vallomást („Ölt, nem ölt, nem a maga dolga”), kirekesztve őt bűnhődésének lehetőségéből, a bűn magáravállalásából.

Az elhallgatott *valaki*, a gyilkosság ki nem mondott tárgya a szöveg többi helyén *valamiként*, a hatóság révén animalizálódásra kényszerített Connie Illafeldként azonosítódik: „*valami* bundás”-ként (Sinistra 99.) ismeri meg a narrátor, akinek rá vonatkozó előzetes tudása (Béla Bundasian naplója alapján buja tündér volt) eltér a Dobrinba került elállatiasodott lénytől. Connie Illafeldet már a halottaskamrában veszi szemügyre a narrátor „a szürke kőasztalon kiterítve. A nyakán, ahonnan *valaki* képzelem, nem kis haraggal – névjegyét letépte, sötétkék volt a vér, mint az alvadt áfonyalé, vagy mondjuk mint a ruszin bojároké, az Illarionoké.” (Sinistra 101–102.) Csak halála révén változhat vissza emberré, a hatósági kezelés révén keletkezett szőr leperereg róla. A körzeti rendszerből való szabadulása csak a halál révén valósítható meg (erre utalhat több szereplő öngyilkossága is). A *valaki* vélhetően azonos a bűnét (a körzetben egyedülként) beismerő Béla Bundasiannal, de a szövegből erre vonatkozó konkrét utalás hiányzik.

Gábrriel Dunka első szeretkezése elől menekülve inkább feljeleníteni készül a nála rejtőző Elvira Spiridont, az analepszis révén megfeythető, mire utal a valami: „Tudod, jelenteni kellene *valamit*. / – Bennfentes vagy, magad is megteheded... / – Most azonnal Sinistrára kellene utazni a hírrrel, márpedig én a furgont napszállta után nem használhatom. A dolog sürgős: határátlépési ügy.” (Sinistra 149.)

A Sinistrán készülődő rendbontásra, és annak várható következményeire, interpretálására utalnak a következő *valamik*: „– Még sosem járt errefele – mondta Géza Hutira Coca Mavrodinnak. – *Valami* történetett. / – Csak a várható időjárás felől érdeklődnék. Mit mutatnak a műszerek?” (Sinistra 139.) „– Hogy merre? Reggelre Sinistrán kell lennem, a piacon. Lesz ott *valami*.” (Sinistra 125.) „Mondtam, holnap lesz ott *valami*.” (Sinistra 127.) Későbbi szöveghely utal arra, hogy Sinistrán rendbontás volt, valamint elkezdődött valami lázadásféleség, ezzel a valamivel kapcsolatos hírekre, információkra lenne kíváncsi Elvira Spiridon is: „Van elem a rádiójában? – kérdezte váratlanul Elvira Spiridon. – Talán bemondanak majd *valamit*.” (Sinistra 145.)

A *valami*, amit *Az érsek látogatásában* a halott tűzszerészek zsebéből kivágot egy, a „semmiből előkerült atya” a korábbi utalások alapján a kiváltandó poggyászszege lehetett. „*Valamit* kereshetett nagyon: valamennyi öltönynek és nadrágnak a zsebe volt kivágva. [...] Az ismeretlen atyának kellett *valami*, amiről tudta, hogy a tűzijátékosok zsebében kell keresni.” (Érsek 86–87.)

A konkrétan meg nem nevezett, az ellipszist erősítő elemekből is több van a szövegekben: nem derül ki konkrétan, hogy mi az a *valami*, amit

Mustafa Mukkermannál kerestek („kaptam a lengyel elvtársaktól egy fülest. Hogy ez a személy a hája közé dugva készül hazánk területén átcsempészni *valamit*. Hogy mit, azt sajnos nem mondták meg.” Sinistra 51.), azt se tudjuk, hogy Coca Mavrodin mire készül a fenti akcióban ceruzájával, („Coca Mavrodin [...] a ceruzát, amivel pedig bizonyára készült *valami*-re, egy roppantással kettébe törte, darabjait a hóba hullatta. Ezzel, mint aki a maga részéről kiküldetését befejezte, a várakozó kétéltű felé indult”, Sinistra 52.). „Nyírásról egyszer már volt szó, még a borbély Vili Dunka idején. De akkor elmaradt *valamiért*.” (Sinistra 130.)

A körülírhatatlanságra, megnevezhetetlenségre, a megnevezés bizonytalanságára, viszonylagosságára, esetlegességére utalnak a szövegben előforduló egyéb valamik: „Úgy látom – szólt halk, olajos hangon –, szállást keresel. / – *Valami* olyasmit.” (Sinistra 18.), „*valami* Zoltán Marmorstein nevű” (Sinistra 58.). Időbeli bizonytalanságra, s ezzel a temporalitás meghatározatlanságára utaló jelek: „Tavasza volt akkor is, virágvasárnap, *valami* ilyesmi” (Sinistra 95.), „Bogdanski Dolinán *valamikor* a régmúlt időkben a vasútállomás és a Zenobia-templom között villamos is járt.” (Érsek 33.), „*Valamivel* később” (Sinistra 91.), „Milyen nap van ma? – kérdezte, amint a fülke elé érkezett. / Hétfő, kedd, *valami* ilyesmi.” (Sinistra 152.)

Az előérzetek, hangulatok megfoghatatlanságára, körülírhatatlanságára utalnak a következő idézetek: „bennem, úgy látszik, *valami* előérzet motoszkált” (Sinistra 52.), „Ha egyszer megült *valami* furcsa hangulat, és nem kívántam beszélni, velem nem volt mit kezdeni. Holott itt lett volna az alkalom a dokit kifagatni, kérdezősködni, hogy és mint állanak a dolgok odafönn a rezervátumban; talán tud *valami* olyasmit Béla Bundasianról, a fogadott fiamról, amit másként sosem deríték ki. De még jobb érzés volt hallgatni.” (Sinistra 83.) Ez utóbbi idézet felfogható egy szerzői, a hallgatásra vonatkozó önreflexió megnyilatkozásaként is: nem biztos, hogy akkor derül ki valami, amikor pontosan rákérdezőnk, fagatjuk, vallatjuk, a hallgatás, a furcsa hangulatban levő megérzés több ráérzést biztosíthat a dolgok megismerésére.

A lehetőség felvillantásaként, de ugyanakkor az egykedvűség, a „minden-mindegy hogy alakul” érzését közvetíti a következő rész, a fatalizmus-hoz is közel álló „majd megoldódik valahogy”-mentalitását: „hátha válhatnak még egy-két szót Hamza Petrikával. Hogy mit, arról persze fogalmam sem volt. Gondoltam, majd csak adódik *valami*.” (Sinistra 91.) „Nem utasítottam el nevelőanyámat, de én is üzentem neki a galambbal – fekete volt, mint egy holló –, hogy részletes tájékoztatást kérek; ha megígéri, nem ér bántódás, sőt, hónom alá nyúl, és egy ideig egyengeti útjaimat, fontolóra veszem, hazatérjek-e. De arról gondoskodják, hogy volt kenyéradóim ne

piszkálódjanak velem, és *valamiből* majd meg is kell élnem. Nem szerettem volna időnap előtt a Midia rét valamelyik barakkjában vagy a gombkésztők műhelyében véget nem érő köhögések közepette kimúlni.” (Érsek 39.) A bodori szövegvilágra jellemző ez a túlélésre beállított létérzékelés, a jövőre vonatkozó biztos tudás lehetőségének lebegtetése, a bizonyosságra törekvés reflexszerű és öntudatlan elodázása: majd csak lesz valahogy, megoldódik „magától”.

Kimondhatatlan, körülírhatatlan valamiként érzékeli Andrej Bodor a rá telepedő, szorongó érzést, mielőtt megpillantaná az elállatiasodott Connie Illafeldet: „Meglátod, így lesz ez rendjén – ezt mondta Titus Tomoioaga ezredes. / – Akkor is – válaszoltam volna neki *valamit*, de tanácstalanul abbahagytam a mondókámat. / – Mi van, mi a bajod? – Titus Tomoioaga ezredes most már gyanakvóan méregetett. / – *Semmi*.” (Sinistra 99.) „Látom, hogy izgulsz – mondta Titus Tomoioaga ezredes –, izgulsz *valamiért*, de teljesen feleslegesen. Jó kezekbe kerül az illető. / – Az ördögbe is – fakadtam ki, újra óvatlanul. / – No, mi van? / – Becsszóra *semmi*.” (Sinistra 100.) A valami megfoghatatlan, elmondhatatlan érzést legkönnyebb letagadni, hártítani, noha a dialógus mindkét résztvevője ismeri (vagy feltételezi) a körülírhatatlan érzést kiváltó okot.

Fokozó, erősítő szerepe van a *valaminek* a következő szövegrészekben: „Hogy *valami* rettenetes dolog történt, azt az az átható bűz is jelezte, ami a sok kimosott árnyékszék miatt a táj fölött lebegett. Bogdanski Dolina a koromsötét éjszaka néhány órája alatt, amíg lakosai úgyszólván aludtak, egyszerűen átkerült a túlsó partra. Egy másik országba.” (Érsek 19.) Bogdanski Dolina terét, határát és azáltal a jövőbeni „sorsát” is meghatározó „rettenetes” esemény fontosságát fokozza a valami szövegbeli használata. „*Valami* komoly dolog történt, hogy nem vitted ki őket. Vagy rosszul lett kiterelve az egész.” (Érsek 22.) – mondja a narrátor Gábrriel Dunkának, amikor őt megfosztják tábori lelkészi funkciójától, mert nem sikerült a tervek szerint végrehajtani a Senkowitz nővérek megszöktetését. A valami fokozza a sikertelen tett mögött rejlő kudarcok okát.

A valami viszonylagosító, más lehetőséget ígérő szerepe kerül előtérbe Hamza és Gábrriel Ventuza börtönbeli beszélgetésekor: az utóbbi azt reméli, hogy végre megtudja, miért és hogy került bátyja a börtönbe („azt hittem, *valami* egészen más ügyben hívatsz” Érsek 54.), Hamza viszont röhögve utasítja el a valamit, amit öccse felajánl neki („Mert ha beleuntál volna az egészbe, és meg akarnál kérni, hogy tegyek az érdekedben *valamit*, szóljál. Gondolkozni fogok, hogyan lehetne innen kiváltani.” Uo.), nem kívánczik el a láthatatlanságot biztosító álszerepéből.

„Hamza bizonyára *valaki* más helyett ült, akinek nem volt kedve hosz-zú éveken át raboskodni. Fölvette *egy illető* nevét, rabruháját, a szokásait, és vagy komoly pénzért, vagy bölcs számításból, vagy pedig egyszerűen hősködésből *valaki másnak* a börtönbüntetését töltötte, még hozzá nem is akárhol, hanem a komarniki börtönben, amelyről jobb körökben nem is hallottak. Vagy ki tudja, csak ezt a módot választotta arra, hogy egy időre nyomtalanul eltűnjék a világ szeme elől.” (Érsek 50.) A szövegbeli információk homályban hagyják a *valaki más, egy illető* pozícióját, viszonylagosítva a relevanciáját.

Hamza a jövőbeli, de általa előrelátott történetek elbeszélésére szólítja fel Gábiel Ventuzát: „Hogy aztán el bírd nekem mesélni, hogyan szakadt ezer darabra Butin érsek a vasútállomás előtt. És látszott-e, amint elszáll szürke lelke, mint egy fátyl a Pop Sabin erdeje fölött. / – Ha jól értem, meg akarod öletni. / – Élt eleget. Adja át a helyét *valaki másnak*.” (Érsek 56.) A *valaki más* ebben az esetben lehetne épp Hamza is, aki valóban megérkezik a regényben elbeszélte idő végén Bogdanski Dolinára, viszont nem érsekként, és úgy tűnik, nem látogatóba.

A *valakinek* elhatároló, megsemmisítő, dezantropomorfizáló szerepe a szövegek azon részeiben jönnek elő, ahol a szövegösszefüggés kérdőjelezi meg annak lehetséges megjelenését. A Paltin-berekbeli villamoskocsit az idő folyamán teljesen belepte az avar, „mintha csak kedvtelésből csinálta volna *valaki* száraz levelekből” (Érsek 33.), ezúttal a *valakivel* vélhetően a természetet azonosíthatjuk.

A *valaki* bárkiként való lehetséges szerepeltetése az általánosítás irányába mutat, akárki betöltheti az épp aktuális szöveghelyben az *illető* szerepet: „Ugyan, most már ne törődj vele. És ha *valakin* mégis meglátod, mondjuk a nadrágod, meg ne bántsod azzal, hogy szóvá teszed. Ha már nagyon ragaszkodnál hozzá, próbáld meg inkább visszavásárolni. Ha sikerül rábeszélned, az más. De lehet nadrágot az utcán is venni, még telve emberi meleggel.” (Érsek 60.), vagy: „Sokan vidékről is bejöttek, a sor a Helynökség kapujától a tégig ért, és már megkerülte az Ismeretlen vándor sírját. Ha *valaki* kilépett a sorból, tudhatta, kárba veszett megannyi álmatlan éjszakája, mert mindjárt *valaki* más lépett a helyébe. Kisebb és nagyobb dolgukat is ott helyben végezték, és ha nem volt, aki elemózsiát hozzon nekik, hulló faleveleket ettek, vagy azt, amit a rabló sirályok hullattak csőrükből a térre. Miután az eső naponta többször is végigsepert rajtuk, utána pedig gőzölögve száradtak a hirtelen perzselő napon, már kezdett olyan szaga lenni a helynek, mint a juhkarámnak.” (Érsek 107.) „Elvira Spiridon lábát a kezemben szorongattam, és ha *valaki* akkor megpillant, azt hiszi, éppen bemutatkoztam neki.” (Sinistra 11.), „*Valaki* még sárral alája mázolta a fal-

ra: City. Tavasszal, estefele érkeztem meg Dobrin Citybe.” (Sinistra 17.)
„– És ha nem vetted volna észre, itt senki nem jár kerékpáron. Neked sem lesz rá szükséged többé. Hagyd itt, majd elviszi *valaki*.” (Sinistra 18.)

A rendszerképző valami

„Hazafelé készülődtem, amikor két tiraszpoli kutyás keresett. Egyenesen felém tartottak, én pedig csak azt hittem, nevelőanyámnak akarnak üzenni *valamit*. De nem, pont engem kerestek. Egy ideig csak méregettek két oldalról csípőre tett kézzel, és rosszallóan csóválták a fejüket. Bámultak azzal az álszerzetesi vigyori képükkel, félig nyitott szájukból villogott a foguk.

– Tásкас a szemed – mondták. – Megnőtt az orrod, át lehet látni a fülcimpádon is. Komoly bajod lehet, hallod-e, hogy ilyen pocskul nézel ki.

Nem fogtam fel azonnal, mit akarhatnak, csak vonogattam a vállam, már-már készültem otthagyni őket. De nem volt tanácsos ezekkel kikezdeni, Tizman archimandrita mindenesei voltak, mindenüvé elért a kezük.

– Ejnye, nem hallod? Baromi szarul nézel ki. Mit gondolsz, nem volna ideje orvoshoz menni? Na figyelj, de jól. Addig ne is gyere többet dolgozni, amíg meg nem nézted magad Burduf állatorvossal. Már így ránézésből is közönséges bacilusgazda vagy.

Ezzel elmentek, otthagytak. *Valami* történhetett, hogy pont nekem, helynökségi intézőnek ilyesmiket mondanak. Besiettem a földszinti mosdóba, és egy törött tükörben bámultam magam, csakugyan átlátni-e a fülcimpámon, ahogy a kutyások állítják. Ott talált rám Mugyil atya. Arca színtelen volt, szemét részre, olyan hunyorgósra húzta, még az orrát is ráncolni próbálta, mint a haragos kutya szokta, hogy szemfogai kilátszódjának.

– Megsúghatom – kezdte –, Tizman archimandritának nem tetszett a vicce. Egyáltalán nem nevetett. Még véletlenségből sem tetszett neki a dolog. Úgyhogy legjobb, ha most késedelem nélkül eltűnik innen. A leghasznosabb, amit tanácsolhatok, az, hogy haladéktalanul hagyja el a várost.

– Én? De hát mégis, miféle viccre gondol?

– Hát a viccre a kagylókkal meg a kövekkel. Rossz tréfa volt.

– De hiszen az egészet, atyám, maga találta ki.

– Tényleg? Nem emlékszem. Ha így is lenne, Tizman archimandrita nem így tudja. Nem biza. Egyébként is az a szóbeszéd járja, hogy mostanában betegeskedik. Ha nem tűnik el azonnal a városról, még ma este internálják az Izoldába, a tüdőbetegek negyedébe.” (Érsek 34–36.)

A narrátor-közlésbeli *valami* komplex összefüggésrendszert feltételez: egy olyan rendszert mutat meg, amely jellemzi *Az érsek látogatásának* teljes szövegvilágát.

Az idézett szövegrészbeli első *valami*, amiről azt feltételezi a narrátor, hogy nevelőanyjának akarják üzeni, itt vélhetően bármi lehet, egy (jól bejáratott) szokásra utal, amely jellemzi a hatalom (pópák, archimandriták stb.) – Colentina Dunka (köztes világ, kiszolgálója a hatalomnak) – narrátor (helynökségi intéző, közvetítő, informátor stb.) hármásának a rendszerét. Az emberek közötti információk – nem lévén semmiféle (mai technológiát idéző) közvetítő rendszer – postagalambok, tűszűrős levelek, palackposta révén közlekedtek, a hatalmi ágazat viszont a hierarchia alsóbb fokán állókat használta a közvetítésre, s a felfelé történő informáló besúgás is közvetett módot nyer.

A következő részben az *álszerzetesi* vigyorú szeminaristák provokatív betegségtünetek leírása, a bacilusgazdaság megemlézése előrevetíti a helyzet súlyosságát (de egyben banalitását is): a Bogdanski Dolina-i világban „mindenki” tudja, hogy a betegség valakire való rábizonyítása a tudóbetegek „szanatóriumába”, az Izoldába való toloncolást jelenti. Ezt követi a narrátor önszemlélő vizsgálata, amikor tükörbe nézve kezdi keresni magán a tüneteket – noha a fentiek értelmében, ismerve a rendszerszokásokat (vagyis nem szükséges a betegség megléte az elkülönítéshez, ezt erősíti Sebastian Vidra esete is, aki nem került sorra Burduf doktor vizsgálatakor, ennek ellenére az elkülönítő negyedbe, az Izoldába került, Érsék 72–73.), az önvizsgálatra nincs szükség. Mugyil atya közlése megerősíti ezt az egymást viszonylagosító párbeszéd során⁶³: a korábban tőle származó, vices ötletnek szánt tett (kagyló helyett kövekkel tömni meg a Tizman archimandrita vacsoravendégeinek szánt kosarakat) elkövetésének ódiума a narrátorra transzponálódik. Noha mindenki tudja ennek „igazságtalan” voltát, erre senki nem kíváncsi, az emlékezet törlődik, a vélt tudás válik mindenhatóvá, s a vélhető igazság, a szövegvilágban koherensnek tartott „valósága” bizonyítására esély se adódik. Látszólag egy banális, mások által elkövetett cselekedet miatt kell a narrátornak elhagynia Bogdanski Dolinát. A *valami* tartalmazza a kifejtetlen, elhallgatott, de a szöveggörnyezet által odaértett tartalmakat: az erős, központosított hatalom – amelyet a regényvilágban az óhitű(ekké vált) archimandriták és az őket kiszolgáló, alsóbb rendű papok és szeminaristák képviselnek – ellenőrzése alatt bármikor bekövetkezhet egy előre nem látható, kiszámíthatatlan, állandó félelmet, bizonytalanságot generáló, megnevezhetetlen *valami*, ami menekülésre, addigi élete, léte feladására készítheti az ott élő, rendszerfüggő alattvalókat.

⁶³ Lásd a fentebb idézett szövegben: „– De hiszen az egészet, atyám, maga találta ki. / – Tényleg? Nem emlékszem.” (Érsék 73.)